

Píše Agnes Kim

(E*forum, 05. 12. 2018)

Deutschlernen „von unten“ [Jak se učí němčině zespodu] – titul kolektivní monografie autorů **Bettiny Morcinek, Veroniky Opletalové, Helmuta Glücka** a **Karstena Rinase** (vyšlo ve Wiesbaden: Harrassowitz, 2016) odkazuje na centrální badatelský deziderát současné historické sociolingvistiky: jak napsat alternativní dějiny jazyka, „dějiny jazyka zespodu“ (srov. např. stejnojmennou monografii Stephana Elspaße *Sprachgeschichte von unten*, vyšlo Berlin / New York: De Gruyter, 2005), které by zohlednily žánry a producenty zkoumaných textů, již dosud nestáli v centru pozornosti dominující historiolingvistiky. Předmětem výzkumu se stává právě ona, pozornost se soustředí na její roli při vytváření a zprostředkování jazykových ideologií a stereotypů. Podtitul námi recenzované knihy sám upřesňuje předmět vědeckého zájmu autorů: ***Böhmakeln a Kuchldeutsch*** zde rekonstruují a představují jako již „odeznělé“ (s. 163) jazykové variety, „vzniklé míšením každodenní komunikace mezi rodilými mluvčími češtiny (z nižších sociálních vrstev) a (většinou výše postavenými) Němci“ (s. 82). Tím chtějí umožnit alternativní pohled na historické procesy osvojování jazyka, a tedy i na průběh jazykových kontaktů. Publikace se přitom nezabývá řízeným osvojováním jazyka spojeným s cílenou výukou jeho (standardní) podoby, ale naopak neřízeným osvojováním nestandardních registrů tohoto jazyka, jež vyplývá z každodenní nutnosti komunikace s jinojazyčnými osobami.

Tváří v tvář nedostatku autentických zdrojů se publikace zaměřuje především na literární doklady obou fenoménů (tedy tzv. „bémáklování“ a „kuchldeutsch“), zasazuje je do historického a v nejširším slova smyslu i literárněhistorického kontextu. Její součástí je i výčet jazykových fenoménů (bohatě opatřených konkrétními příklady), které autoři považují za typické pro zmíněné jazykové registry. Na vědeckou část publikace, dlouhou zhruba 150 stran a rozdělenou do šesti kapitol, navazuje rozsahově podobný souhrn vybraných zdrojů. CD přiložené k publikaci obsahuje 24 zvukových a hudebních příkladů a má zprostředkovat čtenáři, jak zněly zkoumané fenomény, které byly primárně historicky užívány v mluveném registru.

Zprostředkovatelská role dýchá z celé publikace: konkrétně se současnému mluvčímu snaží mediálně přiblížit historické jazykové registry a zpřístupnit historicko-sociolingvistický výzkum lingvistickému laikovi (srov. 126). Vědecké veřejnosti publikace nabízí – jak její autoři na mnoha místech podtrhují – „pouze počáteční návrhy“ pro širší, systematickou analýzu (srov. např. s. 79). Své ambice ovšem tato kniha splňuje pouze částečně: Autoři sice usilují o výklad srozumitelný i nelingvistickému publiku, a to obzvláště v jazykovědných kapitolách (např. v první kapitole při popisu výchozích jazyků češtiny a slovenštiny), tento záměr se jim ale

nedaří konsekventně realizovat. V celé knize se navíc setkáváme s inkongruencemi a redundancemi: na povrchu se projevují např. užitými pravidly citování, strukturně prolínají obzvláště pátou kapitolou věnovanou zdrojům, která místy působí, jako by šlo o zprávu z projektu určenou pro interní potřebu.

Sbírka zdrojů představuje soubor těžce přístupných textů a zvukových dokumentů: autoři však z lingvistického hlediska dostatečně nedbají na vyváženost tohoto korpusu. Z literárněvědného hlediska je velmi nápadné, že kniha nenabízí adekvátní teoretické, či přinejmenším terminologické prostředky, aby popsala fenomén literárního zprostředkování u zkoumaných jazykových registrů. Čtenář se sice dozví, že se v případě „bémáklování“, tak jak je dochováno v textové podobě, jedná o jevištní registr (v této souvislosti se autoři také věnují jeho literárním funkcím, srov. např. s. 49nn. v případě vídeňské lidové hry či s. 115nn. v případě české literatury), ke konsekventnímu rozlišení mezi „literárním“ a „reálným bémáklováním“ – přestože je naznačeno – ale nedochází. Autoři se důkladně nevěnují ani neustále se opakující otázce, jaké je „reálné“ jádro literární reprezentace. Jako omluva této skutečnosti působí upozornění, že se jedná o studii jazykově- a kulturněhistorickou, nikoliv literárněvědnou, umístěné před spíše literárněhistorický popis rozličných typů zdrojů.

Navzdory úmyslu poukázat na badatelská deziderata a tím iniciovat hlubší analýzy neformuluje kniha eventuální následné otázky explicitně. Tyto otázky spíše vyplývají mezi řádky či právě z inkongruencí. Zůstává nejasné, do jaké míry vznikal seznam jazykových fenoménů typických pro „bémáklování“ (kapitola 6) na základě korpusu. V komentářích k jednotlivým fenoménům se opakovaně odkazuje na starší literaturu, částečně i v takových případech, kdy v textových pramenech nelze zmiňované fenomény spolehlivě doložit. Mezi těmito referenčními díly se nacházejí také texty nevědeckého charakteru, jejichž autory jsou tehdejší pražští novináři jako např. Heinrich Teweles (1856–1927) nebo Egon Erwin Kisch (1885–1948). Právě Kischovi je přisuzována rozhodující funkce, např. jde-li o posouzení „správnosti“ literární reprezentace / literárních reprezentací „bémáklování“ (srov. s. 88).

Autoři publikace jsou si vědomi, že by bylo vzhledem k pramenné situaci jakož i k primárně literárnímu charakteru pramenů velmi troufalé chtít psát „gramatiku tohoto smíšeného jazyka“ (srov. s. 13). Současně ale jejich formulace ukazuje, že v principu považují za metodicky přípustné, aby se pro prozatímně osvojené jazyky (smíšené variety s nízkým stupněm ustálenosti) homogenní gramatika vypracovávala. Jazykové fenomény jsou jako typické pro „bémáklování“ primárně charakterizovány skrze svou odchylku od normy cílového jazyka. Recenzovaná kniha analyzuje literární imitace „bémáklování“ a „kuchldeutsch“ klasickými metodami kontrastivní lingvistiky porovnávajíc strukturu se třemi srovnávacími varietami „standardu odpovídající, ‚správné‘ němčiny“, „rakouské němčiny“ a „vídeňštiny“ (s. 123), které jsou chápány jako homogenní a distinktivní. Aby se identifikovaly interference, tvoří standardní čeština výchozí jazyk, popř. první cizí jazyk těch, kdo se učí. Užití kontrastivnělingvistické postupy aplikované na korpus zdrojů slouží primárně k nalezení odchylek od aktuálního standardu německé němčiny. Sekundárně se pak

ověřuje, zda je konkrétní fenomén akceptovatelný ve standardu či mluvených nebo nářečních registrech němčiny v Rakousku, popř. ve Vídni. Zvláště zohledňovány jsou vzhledem k předpokládanému kontextu osvojování němčiny u česky mluvících osob právě poslední dva zmíněné registry. Diachronní rozměr je naproti tomu naprosto opomenut, historické imitace dobového registru prozatímně osvojeného jazyka se tímto paradoxně dostávají do kontrastu se současnými varietami.

Pro celou monografii je typické relativně neflexibilní vnímání (národních) jazyků a jejich variet jako distinktivních, jednoznačně ohraničitelných a pojmenovatelných entit - exemplárně lze toto pojetí doložit na výroku, že je pouze s obtížemi možné určit, „odkdy byla slovenština užívána jako svébytný, identifikovatelný západoslovanský jazyk“ (s. 19). Obrácení tohoto předpokladu potom také určuje definici předmětu badatelského zájmu publikace: Existují-li v (semi)vědeckém diskurzu dva pojmy pro česko-německé variety prozatímně osvojeného jazyka, tedy „bémáklování“ a „kuchldeutsch“, musí nutně označovat dvě rozličné entity. Kombinující kanonické lingvistické popisy jazykové rozmanitosti historické Prahy a Vídně s definicemi ve slovníku se proto autoři publikace snaží tyto entity rozlišit a na základě této difference nakonec umísťují „bémáklování“ do Vídně, zatímco „kuchldeutsch“ lokalizují v Praze. Při práci s početnými prameny ale přehlížejí skutečnost, že už v roce 1884 identifikoval zakladatel kreolistiky Hugo Schuchardt ve své (i pro námi recenzovanou publikaci) zásadní studii *Slawo-Deutsches und Slawo-Italienisches* alespoň pojem „Kuchldeutsch“ jako jakýsi „bottom-up“, tedy jako označení pro česko-německé smíšené variety obvyklé ve všeobecném užívání jazyka, když uvádí, že je takto nazýván česko-německý žargon (Schuchardt, s. 18).

Recenzovaná kniha se primárně vyznačuje obsáhlou rešerší literatury - často ovšem postrádáme hloubku a kritickou distanci vůči autoritám. To platí obzvláště v případě teoretické a metodologické základny. V tomto smyslu publikace nenaplnuje očekávání implicitně obsažená v titulu související s alternativními dějinami osvojování jazyka. Cíl, který si monografie sama explicitně stanovuje a který tkví ve snaze nabídnout čtenáři úvod do tematiky a zpřístupnit prameny, navzdory tomu ale splňuje.

Přeložil Lukáš Motyčka

Bettina Morcinek / Veronika Opletalová / Helmut Glück / Karsten Rinas: *Deutschlernen „von unten“: Böhmakeln und Kuchldeutsch*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2016 (Fremdsprachen in Geschichte und Gegenwart 16), 392 s.

www.ipsl.cz